

на, учбові експертні лабораторії, кабінет слідчого та інші навчальні полігони з відповідним обладнанням. Маючи свій навчально-практичний комплекс, кожний факультет мав би можливість здійснювати якісну практичну підготовку фахівців конкретної спеціалізації, які готові зразу ж після закінчення вузу приступити до практичної діяльності, до виконання своїх обов'язків на належному рівні.

Надійшла до редколегії 07.10.95 р.

Р.Б.Шишка, канд.юрид.наук

ЦИВІЛЬНА ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ ВИЩИХ УЧБОВИХ ЗАКЛАДІВ

Вищі учбові заклади займають чільне місце в системі юридичних осіб, покликаних вирішувати пріоритетні державні завдання в сфері соціально-культурного будівництва і тим самим формувати інтелектуальний і економічний потенціал України. Освіта, як соціальний інститут, притаманний будь-якому суспільству, виникає не зразу в готовому і гармонічно збалансованому вигляді. Вузи України мають відносну самостійність і збалансованість, наступництво в історично перехідних системах освіти [1, с.7-27]. Через це будь-які кардинально різкі переходи до інших методів та організаційно-правових форм діяльності освітянських закладів в Україні мають тенденцію до інерційності, збереження накопичених історично і уже апробованих підходів в організації та здійсненні державної політики в галузі освіти. Тим більше, що за застарілою традицією, вводячи щось нове, забувають, як мінімум, дві важливі речі: чітку розробку механізму впровадження цього нововведення та його матеріальне забезпечення.

Переживаючи нелегкі часи, вища школа України все ж таки розвивається, хоча і не без бажання іноді "поставити воза попереду коня". Маємо на увазі надання статусу вищих навчальних закладів технікумам, котрі не мають матеріальної бази, суттєво в ряді випадків відстають від вимог вищої школи щодо науково-педагогічного персоналу; необдумане різке збільшення кількості університетів; запровадження магістратури і бакалавратури тощо. Інколи доходить до смішного: вузи, що не мають жодного кандидата юридичних наук, беруться готувати спеціалістів юридичного профілю. А в результаті випускник такого вузу (технікуму), складаючи вступні іспити в вузи вищого ступеня, виявляє елементарне невігластво.

Юридична особливість вузів може бути більшою мірою розглянута через таку її ознаку як самостійне набуття майнових та особистих немайнових прав та юридичних обов'язків (можливість участі в цивільних правовідносинах від свого імені). Саме цей критерій дає можливість виявити ступінь цивільно-правової свободи юридичної особи, яка залежить від ряду об'єктивних чинників: положень чинного законодавства щодо правового становища юридичних осіб, обмежень цивільно-правового характеру, передумов набуття деяких прав та інше; делегованих повноважень іншим юридичним особам, здебільшого вищим, при входженні в певні структури управлінського чи господарського характеру; правового режиму майна, як майнової основи діяльності юридичної особи; обсягу прав та обов'язків, закріплених статутом чи положенням. Певне значення в здійсненні цивільної правосуб'єктності вузів має позиція ректоратів (суб'єктивний фактор), підтримка органів місцевого самоврядування тощо.

Відомо, що оскільки освітянська діяльність раніше була монополізована державою, то навіть із появою комерційних вищих учбових закладів державні зберігають все ж таки домінуюче становище. Всі вони, як правило, мають розвинуту матеріальну базу; власний професорсько-викладацький склад; проводять наукові дослідження, мають визнані наукові школи і напрямки наукової діяльності та ін.

Комерційні ж вузи здебільшого створюються на основі арендованої матеріальної бази, в тому числі тих же державних вузів, використовують на основі сумісництва їхній же професорсько-викладацький склад, не мають змоги повною мірою фінансувати наукову діяльність, в тому числі випуск власних методичних розробок. Звичайно, конкуренція в галузі освітянської діяльності, якщо вона є здоровою, річ бажана. Звичайно, що людина має право на освіту і в тих випадках, якщо не зможе скласти вступні іспити в державний вуз, але в усьому повинен бути здоровий глузд, "сенс".

Державні вузи є квазіюридичними особами. Через особливе майнове становище вони мають спеціальну обмежену правоздатність, особливо відомчі вузи (МВС, МО). Інститути повного господарчого відання та оперативного управління в умовах ринкової економіки суттєво обмежують можливості товарообігу і створюють немало труднощів при укладенні державними юридичними особами договорів із підприємницькими структурами інших форм власності і, на нашу думку, від них необхідно відмовитись. У першу чергу це стосується виконання грошових зо-

бов'язань. Адже якщо вузи залежать від бюджету (державної казни), то немає ніякої гарантії щодо своєчасного і гарантованого в необхідних обсягах фінансування договірних зобов'язань, а ще більш проблематичне виконання субсідіарних грошових зобов'язань (виплата неустойки).

У цивільному праві країн далекого зарубіжжя вказаних інститутів не існує, а державні підприємства будуються на нормативних началах із 100% акціонуванням державою. Державні ж установи не визнаються юридичними особами, а беруть участь у цивільних правовідносинах від імені казни. При цьому цивільно-правові відносини є організаційними. У ряді країн державні соціально-культурні заклади створюються або у вигляді цивільних товариств, або фондів з визнанням за ними права власності. Тим самим відсутність квазивласності гарантує можливість участі цих суб'єктів в цивільних правовідносинах в повному обсязі і свободу власності, свободу договору як юридичної особи.

Думаємо, що такий шлях акціонування державних вузів доцільно було б використати і в Україні. Це не тільки стабілізує цивільно-правове і, перш за все, матеріальне їх становище, але дасть і додаткові гарантії участі в цивільному обігу і дозволить залучити додаткові кошти як для розвитку вищих навчальних закладів, так і для формування державного бюджету.

Державні вузи, як юридичні особи, фінансуються за рахунок коштів державного бюджету відповідно рівня акредитації, здійснюють підготовку спеціалістів та проведення наукових робіт здебільшого за державними замовленнями на договірній основі. Вони є юридичними особами типу державних установ, адже вже давно рамки державної установи для них стали стримуючим фактором. Так, проводячи госпрозрахункові наукові дослідження, здійснюючи підготовку спеціалістів на контрактній основі і частково покриваючи свої витрати, вузи за джерелами фінансування можуть бути віднесені до юридичних осіб, що здійснюють свою діяльність за рахунок інших коштів (змішане фінансування). В умовах гострої кризи бюджетної системи суттєво (до 80% і більше) скоротилися державні асигнування, і на практиці вузи вимушені були піти далі: здійснювати підготовку спеціалістів на оплатній основі не тільки за договорами із замовниками - юридичними особами, а й з самими студентами за умови, що вони є повністю дієздатними, або їх батьками. За такої умови вони фактично перетворились на державні підприємства, і на них повинен розповсюджувати свою дію Закон України "Про

підприємства в Українській РСР" від 27 березня 1991 р. та Закон України "Про підприємництво" від 7 лютого 1991 р.[2, 3].

З тих же причин підготовку спеціалістів для народного господарства починають здійснювати на госпрозрахункових засадах і наукові заклади Академії наук України, галузевих академій та інших наукових закладів. Так, на 1996 рік Інститут держави та права АН України оголосив набір абітурієнтів до вищої школи права. В умовах подальшого скорочення асигнувань на розвиток науки та освіти в Україні такий шлях є оптимальним для збереження інфраструктури наукових закладів та самих наукових кадрів. Як економічно вимушений захід, такий процес буде об'єктивно сприяти інтеграції наукових закладів із вузами, що обумовлено особливістю їх матеріально-технічної бази і структурною характеристикою кадрового потенціалу (відсутність спеціалістів з цілого ряду навчальних дисциплін). Цей процес інтеграції рано чи пізно призведе до появи потужних учбово-наукових комплексів на зразок університетів в США, Великобританії, де органічно розвиватиметься наука, і на базі її передових досягнень із урахуванням комерційних інтересів буде проводитись підготовка висококваліфікованих спеціалістів.

Окрім цього, надання самостійності вузам у формуванні змісту своєї діяльності (учбових планів, авторських та інших програм навчання, формування тематики та напрямків наукової діяльності, розширення їх прав щодо розпорядження майном та грошовими коштами, в організації та регламентації праці професорсько-викладацького персоналу) вони за своєю суттю значно наблизились до правового становища підприємств. Однак збереглися і суттєві розрізняючі моменти. Так, майно державних підприємств належить їм на правах повного господарського відання, а майно вузів, як установ - на правах оперативного управління. Але хоча теж ці інститути прав власності за своїм змістом різняться, на наш погляд, вони не можуть бути визначальним фактором при визначенні юридичної природи вузів.

Державні вищі навчальні заклади в залежності від підпорядкованості, цілеспрямованості та джерел і порядку фінансування поділяються на загальнодержавні і відомчі. Перші підпорядковані Міністерству освіти України, але за змістом правосуб'єктності і механізмом управління ними вони поділяються на ті, що знаходяться у повному віданні держави і на самоуправлінні (Національний університет, Національна юридична академія, Національна аграрна академія). Заклади, що мають статус націо-

нальних, фінансуються безпосередньо із державного бюджету, обминаючи розподільну частину коштів Міністерства освіти. Другі мають подвійне підпорядкування - як Міністерству освіти, так і міністерству (відомству), для якого переважно здійснюють підготовку спеціалістів, і фінансуються за рахунок коштів, що виділяються на відомчу підготовку (Міністерство оборони України, Міністерство внутрішніх справ, Міністерство охорони здоров'я та інші).

За найменуванням вони поділяються на університети, академії та інститути. Більшість вузів в Україні перейменовано в Університети. Університет (від латинського universitas - сукупність) - це вуз, в якому ведеться підготовка спеціалістів з фундаментальних та прикладних наук для різних галузей народного господарства та культури і здійснюється наукова робота, тобто багатопрофільний вуз, що готує висококваліфіковані кадри з широкого кола спеціальностей у галузі природничих, суспільних та гуманітарних наук [4, с.1398]. У складі університетів можуть бути і інші самостійні суб'єкти цивільно-правових відносин - інститути як навчального, так і наукового профілю. Реалізуючи концепцію безперервної освіти, останнього часу вузи України, і перш за все університети, створюють у своєму складі навчальні заклади довузівської підготовки (ліцеї, гімназії), школи, училища професійної підготовки, факультети, в тому числі підвищення кваліфікації, факультети, що орієнтовані на одержання другої вищої освіти. Так, в Університеті внутрішніх справ діють ліцей, гімназичні класи, училище професійної підготовки, сім факультетів, і серед них факультет підвищення кваліфікації, здійснюється підготовка спеціалістів, що вже мають одну вищу освіту, а також підготовка спеціалістів для народного господарства на госпрозрахункових засадах [5, с.96]. Фактично такі вузи перетворюються в навчально-наукові комплекси.

Університети, як і академії, належать до найвищого, четвертого, рівня акредитації. Академія (від грецького - Ακαδημία) - вищий навчальний заклад, що базується на галузі знань (Національна юридична академія), або на галузі народного господарства (Харківська державна академія залізничного транспорту, Українська інженерно-педагогічна академія). Окрім цього, деякі академії є багатогалузевими вузами (Києво-Могилянська академія), тобто університетами. Сьогодні відсутні чіткі критерії надання вузам статусу академії, здебільшого при цьому керуються галузевою ознакою та історичними традиціями.

Інститути (від латинського - institutum - устрій, основоположення) як вузи вузькопрофільні, є вузами третього рівня акредитації.

У відповідності з чинним законодавством [6, 7, с.302-306] всі вузи України мають 4 рівні акредитації. Акредитація вузів повинна забезпечити досягнення і підтримання вузом високого рівня вищої освіти та стимулювати його діяльність у напрямку докорінного поліпшення якості підготовки спеціалістів; орієнтувати вузи на систематичне проведення самооцінки результатів роботи, забезпечення розвитку наукових досліджень та на високий науково-професійний рівень педагогічних кадрів; сприяння визнанню еквівалентності дипломів про вищу освіту на державному та міжнародному рівні; стимулювання розвитку матеріально-технічної та соціальної структури навчального закладу; інформування громадськості про фактичний рівень підготовки випускників. Цим самим визначається можливість державного вузу здійснювати підготовку кадрів певного рівня кваліфікації та надання йому відповідного статусу з відповідним обсягом автономії, ефективно використовувати бюджетні кошти і матеріальні ресурси, що виділяються на потреби вищої школи. Для недержавного вузу акредитація визначає його спроможність здійснювати підготовку спеціалістів на рівні вимог, встановлених для державних вузів, і надання права на видачу диплома про вищу освіту встановленого зразка.

Таким чином, правосуб'єктність вузів має ряд відмінностей і виникає в повному обсязі не в момент їх реєстрації як юридичних осіб, а ступенево, з урахуванням досягнення ними рівня встановлених вимог.

Так, перший рівень акредитації надає вузу право присвоювати випускникам кваліфікацію молодшого спеціаліста, а за рішенням державного органу управління освітою йому може бути надана автономія щодо самостійної розробки та затвердження програм, використання різних систем оплати праці у межах фонду заробітної плати, додаткового фінансування за встановленими щорічно нормативами та пріоритетне матеріально-технічне забезпечення у межах коштів, виділених на утримання підвідомчих вищих навчальних закладів, установа підвищеного розміру стипендій за рахунок загальної суми, передбаченої для цієї мети.

Вузи другого рівня акредитації мають право присвоювати випускникам кваліфікацію бакалавра, та їм у вказаному вище порядку може бути надана автономія як у вирішенні питань, що можуть самостійно визначати вузи першого рівня акредитації, так і додатково: у самостій-

ному визначенні форм організації навчального процесу (денна, без відриву від виробництва, екстернат), у запрошенні на контрактній основі викладачів та вчених із різних регіонів України та зарубіжних країн; у створенні у своєму складі науково-виробничих установ різних типів.

Вузи третього рівня акредитації мають право присвоювати кваліфікацію спеціаліста та додатково, окрім автономних прав вузів першого та другого рівней акредитації, можуть: самостійно визначати зміст освіти (навчальні плани і програми; визначати структуру спеціальностей у межах затвердженого плану прийому і встановлювати правила прийому; створювати у складі вузу навчальні заклади та науково-виробничі організації різних типів; встановлювати різні рівні посадових окладів у межах фонду заробітної плати, організовувати навчальні підрозділи підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів, використовувати для заохочення викладачів частину коштів, котрі надходять за підготовку спеціалістів.

Відповідно вузи четвертого рівня акредитації мають право присвоювати кваліфікацію магістра, а додатково, окрім автономних прав вузів попередніх рівнів акредитації, визначають структуру і план прийому, встановлюють тривалість навчання, присвоюють вчені ступені і звання, фінансуються за більш високими нормативами, що встановлюються щорічно в межах коштів, передбачених міністерствами та відомствами на підготовку кадрів, самостійно створюють у своїй структурі навчальні заклади та наукові установи (ліцеї, коледжі, інститути підвищення кваліфікації, науково-дослідні інститути тощо) у межах асигнувань, передбачених у бюджеті на фінансування цих навчальних закладів і установ, самостійно планують і розвивають пошукові та фундаментальні дослідження у межах додаткових позаконкурсних бюджетних асигнувань: самостійно розпоряджаються усіма видами асигнувань.

Звичайно, вказаним цивільна правосуб'єктність вузів не обмежується. Так, оскільки вузи не тільки навчальні, але і наукові заклади, то правосуб'єктність вузів визначається цілим рядом правомочностей у проведенні наукових досліджень. Здебільшого вузи самостійно обирають напрямки наукових досліджень та їх вид (фундаментальні та прикладні). Тематика цих досліджень здебільшого носить ініціативний характер. При цьому також враховуються пріоритетні напрямки розвитку української науки.

Значну частину наукових досліджень вузи проводять на договірних засадах за замовленням. На жаль, тяжке економічне становище більшості підприємств призвело до зменшення загальних обсягів госпрозрахункових досліджень.

Таким чином, в умовах переходу до ринкових відносин правосуб'єктність вищих навчальних закладів України також формується у відповідності до економічних закономірностей. Розширення майнових відносин, самостійність у визначенні напрямку, обсягу та спрямованості освіти, методичного та наукового забезпечення потребує для державних вузів зміни їх організаційно-правової форми.

Список літератури:

1. Герасина Л.Н. Современная высшая школа в условиях реформации образования. Х., 1993.
2. Закон України "Про підприємства в Україні" // Відомості Верховної Ради України. 1991. № 24. Ст.272.
3. Закон України "Про підприємництво" // Відомості Верховної Ради України. 1991. № 14. Ст.168.
4. Советский энциклопедический словарь. М. 1989.
5. Бандурка А.М. Университет внутрішніх дел// Вузи Харків, Х., 1995.
6. Закон України "Про освіту" // Відомості Верховної Ради України. N 34. Ст. 451.
7. Положення про акредитацію вищих навчальних закладів// Збірник законодавчих та нормативних актів про освіту. К., 1994. Вип 1.

Надійшла до редколегії 20.01.95 р.

Є.І.Макаренко, канд.юрид.наук

ШЛЯХИ ПОЛІПШЕННЯ ВИКЛАДАННЯ КРИМІНАЛІСТИКИ У ВУЗАХ МВС УКРАЇНИ

Вихід на якісно новий рівень боротьби зі злочинністю, як цього вимагає Указ Президента України від 17 вересня 1996 року "Кадрове та наукове забезпечення комплексної цільової програми боротьби зі злочинністю на 1996-2000 роки", у сучасних умовах є неможливим без корінного поліпшення професійної підготовки фахівців для органів попереднього розслідування. Необхідність висококваліфікованих кадрів для органів внутрішніх справ очевидна і з року в рік набуває все більшої гостроти. Тому успішному розв'язанню цієї проблеми значною мірою має сприяти нещодавно створена система учбових закладів МВС України, в тому числі і Університет внутрішніх справ (м.Харків), у структурі якого функціонує юридичний факультет по підготовці фахівців для слідчих апаратів МВС України.